

Любов Попова
(Київ)

ЗБЕРІГАЮЧИ МИНУЛЕ – ЗБЕРІГАЄМО МАЙБУТНЄ

Питанням збору, дослідження та зберігання етнографічних пам'яток України профільними установами (інститутами, науково-освітніми та культурними закладами – музеями) в новітній історії нашої країни приділяється велика увага. Свій вклад у загальну справу вивчення, збереження та популяризації вікових надбань народів, які віками жили і живуть на цих теренах, вносять також аматори – пошанувачі фольклору, усної народної творчості та старожитностей, а також колекціонери (для яких ця справа не тільки «дань моді», престижу, спосіб самовираження, а й, сподіваємось, внутрішня потреба).

Невід'ємною частиною цього процесу є не тільки всебічне вивчення зібраних пам'яток та ознайомлення з ними широких верств населення нашої країни зокрема і світової спільноти загалом, але й власне збереження цих надбань. У Венеціанській хартії зазначається, що «...твори, що є духовним посланням минулого, залишаються живими свідками вікових традицій. Людство з кожним днем все більше усвідомлює цінність пам'ятників, розуміє їх як спільне надбання й визнає відповідальність за його збереження для прийдешніх поколінь».

Проблеми, з якими нині зіштовхуються науково-освітні та культурні заклади у плані збереженості (уже зібраних / придбаних, а

також пошуку та реєстрації нових) пам'яток, зумовлюють включення в концепцію їх вирішення продуманої системи організаційних, рекламних та економічних заходів. Усі три складові є невід'ємною частиною загальної справи зі збереження культурного надбання країни. Вони потребують неабиякої уваги та постійного контролю, і нехтування одними або надання переваги іншим призводить до дисбалансу в загальній справі й позначається на кінцевому результаті.

Питання збереженості музейних колекцій на сьогодні дуже актуальне практично для всіх музейних закладів. Тільки одиниці з них можуть похвалитися будівлями, які були спроектовані і збудовані для потреб власне конкретного музею. Уже давно вичерпано ліміт зношеності ресурсів: приміщення (більшість з яких були збудовані в радянську епоху або переобладнані із ще давніших споруд); обладнання (яке вже давно не відповідає вимогам сучасного музеєзнавства); системи водо- й теплопостачання, вентиляції, сигналізації тощо.

Збереження зібраних колекцій – це той наріжний камінь, на якому тримається вся музейна робота: не буде експонатів – не буде музею.

Фондова колекція Національного музею народної архітектури та побуту України налічує десятки тисяч музейних предметів, з яких

тільки невелика частка експонується на території музею та виставках, решта зберігається у фондосховищах, які за місцем розташування (через різні обставини) розміщуються в різних приміщеннях і на різних місцевостях: фондосховища біля Києво-Печерської лаври та безпосередньо на території музею.

Міське (так зване лаврське) фондосховище, яке зусиллями і за кошти німецької сторони було переобладнане під потреби музею, є більш пристосованим для зберігання пам'яток, ніж ті, що знаходяться безпосередньо на території музею. Хоча треба зазначити, що виділені кошти не зовсім раціонально були використані. Тому не всі заплановані роботи з облаштування та обладнання фондосховищ були втілені у життя. Частина приміщень не звільнені для потреб музею (у тому числі й підвальні). Грубим порушенням інструкції зі зберігання пам'яток є наявність у будівлі сторонніх організацій, фірм, благодійних фондів, офісів тощо, анульований пропускний режим і відсутній черговий. І, маючи колись державою надану будівлю для потреб фондосховища, музей на сьогодні залишається без власного приміщення.

У сучасних умовах утримування температурно-вологого режиму дідівським методом не те що не актуально, а взагалі неприйнятно. Повсюдно заплановані (при переселенні в Лавру) кондиціонери були встановлені тільки в приміщеннях, де зберігається тканина та одяг. І тільки через вісім років встановлено у секторі «Живопис». А ще ж є приміщення, де зберігаються кераміка, скло, музичні інструменти, дерево.

Відсутність москітних сіток бодай на одному вікні на зал не дає можливості провітрювати приміщення і ручним способом (включається пожежна і тривожна сигналізація від комах, які залетіли).

Про дотримання температурно-вологого режиму для предметів, які виставлені в експозиції, взагалі не можна вести мову через специфіку самої експозиції. Цій проблемі можна зарадити, лише замінивши найцінніші й рідкісні експонати копіями, муляжами, фотокопіями. Частково ця робота була розпочата (зокрема, планувалася заміна ікон на їх фотокопії), але з часом звелася нанівець. Необхідно періодично змінювати тканину та одяг, для яких є теж свій «поріг стомлюваності», особливо для килимів і рушників, які експонуються у «звисяючому» положенні та потребують періодичної чистки.

Двоповерхова споруда (так званий ангар, що розташовується безпосередньо на території музею) для сектору «Дерево / метал» встановлена на краю яру і потихеньку туди зсувається. Тут вже навіть не розглядається питання про умови праці, температурно-вологий режим зберігання і т. д. Музейні предмети, які вже давно завезені, просто нікуди складати (саме складати), і частина їх розміщується в самих архітектурних експонатах – хлівах, коморах, клунях.

Вимушена і недоцільна розпорошеність (розмежованість) фондосховищ ускладнює своєчасний обіг музейних предметів (прийом і видачу), створення тимчасових виставок до певних свят чи музейних заходів, роботу науковців при опрацюванні колекції.

Це побіжний огляд приміщень фондосховищ. А що з обладнанням?

Хронічно не вистачає місця на полицях і шафах. Тканину й одяг частково зберігають у скринях, які теж є експонатами. Таке «зберігання» змушує вболіваючих серцем за ввірені пам'ятки працівників постійно виймати речі, чистити, провітрювати, перекладати, ущільнювати і без того заповнені схрони.

Відсутність вільних площ унеможливорює ізоляцію музейних предметів, які заражені грибок, пошкоджені і потребують реставрації, а також тих, які придбані під час експедицій або закуплені безпосередньо в музеї і ще не пройшли первинну наукову обробку (розгляд на фондово-закупівельній комісії, фотофіксацію, науковий опис тощо), а тому не можуть перебувати в самому фондосховищі.

Музичний зал занадто тісний для наявної кількості предметів. Зберігання музичних інструментів, наприклад ударних, на шафах, які мають висоту 3 м, ускладнює і доступ до них, і візуальний нагляд, і плановий огляд, і підтримання їх у належній чистоті.

Але і в цих умовах можна дещо покращити ситуацію, без великих витрат і залучення коштів. Наприклад, розібраний рояль можна задіяти в експозиції «Сучасного села» (так само, як і той, що зараз розміщується в залі для зборів колективу).

Ущільнювати (утрамбовувати) музейні предмети у фондосховищах не можна безкінечно. Необхідно шукати оптимальний і малозатратний вихід із ситуації.

Дещо можна зробити і власними силами, наприклад, покращити зберігання друкованих пам'яток. На сьогодні вони перебувають у шафі без чіткої системи, що

створює значні труднощі в пошуках кожного окремого екземпляру: у топографії вказується номер шафи і полиці, а саме на полиці (які, до речі, не висувуються) книги розкладені горизонтально і в кілька рядів без збереження послідовності, за принципом «де ще є місце». Номер шифру часто можна знайти, вийнявши або розгорнувши книгу. І якщо немає можливості не тільки придбати спеціальну шафу, а й встановити її (через відсутність вільних площ), доцільно було б придбати спеціальні коробки або готові пластикові кутники, які встановлюються вертикально, а на бокових (видимих зберігачу) стінках наклеїти етикетки із шифрами. Документи в м'яких обгортках або їх фрагменти можна викладати на горизонтальні пластикові лотки (вони випускаються у різній колірній гамі, а також прозорі), що дає змогу візуального контролю. У цьому випадку на боковій стороні лотка теж можна наклеїти етикетку, а самі лотки встановити ярусами, не пошкоджуючи документів. Доцільно було б перекласти всі друковані пам'ятки в інші шафи, які обладнані висувними полицями (наприклад, ті, де зараз зберігаються фотоматеріали). Це значно полегшило б огляд книг, контроль за їх збереженістю, а також пошук.

Часто у наявних виданнях трапляються вкладки інших, значно пізніших видань. Такі фрагменти (а вони, як показує аналіз, не увійшли в науковий опис інвентарних карток і ніде не обліковуються) можуть бути окремими одиницями збереження в науково-допоміжному фонді. Їх зручно було б помістити у файли (крім звичайних канцелярських, існують так звані підвісні файли, які відкриті з трьох сторін, ними широко послуговуються за кордоном для тривалого зберігання архівних даних, картотек, фото, різноманітних документів), адже при роботі з книгою ці фрагменти можуть випасти і загубитись. Такі документи зручно зберігати на лотках у папках або (при наявності коштів) в офісних шафах (боксах) для підвісних файлів.

Вільні площі стін працівники фондів уже давно пропонують задіяти, закріпивши на них якщо не промислові карнизи / штанги, то виготовлені в музеї дерев'яні рейки, на які вже можна монтувати виставкові варіанти (живопис, тканина, фото тощо). Треба лише придбати рейки і запросити майстра, який їх змонтує.

Для роботи з музейними предметами неабияке значення мають відповідно обладнані робочі місця: столи з широкою поверхнею;

добре освітлення – загальне і місцеве; провітрюваність; ручний пиросос та засоби індивідуального захисту – спецодяг, рукавички, маски, а також інструменти (лупи, праски, чохла, манекени, вішаки, щітки тощо). Частково спецодяг, інструменти, обладнання, мийучі засоби тощо закуповуються щорічно.

Тема реставрації (як великих музейних пам'яток – архітектурних об'єктів, так і предметів) потребує окремого детального аналізу і пропозицій. Побіжно можна зазначити лише, що це питання постійно перебуває в полі зору дирекції, здійснюються певні кроки для врятування одних пам'яток і підтримання в належному стані інших, проводяться науково-методичні та реставраційні ради, визначається перелік і першочерговість реставраційних робіт, залучаються фахівці з інших установ, йде інтенсивний пошук меценатів та спонсорів.

Треба зазначити, що на сьогодні майже зовсім не проводились реставраційні роботи деяких колекцій, зокрема групи збереження друкованих пам'яток, через відсутність самих спеціалістів – реставраторів. Адже така реставрація – це насамперед комплексний підхід: первинна очистка, посторінковий огляд, реставрація обкладинки (роботи по дереву, шкірі, тканині, металу), переплітання тощо. Тому для якісної реставрації необхідно залучити кілька профільних спеціалістів. На жаль, не маючи змоги запросити такі кадри зі сторони, ми водночас не приділяємо належної уваги «виращуванню» власних. Оплативши навчання на спеціальних курсах і уклавши контракти, можна утримувати перспективних молодих людей у музеї. З часом вони «виростуть» у високопрофесійних фахівців та консультантів і, за тотальним браком таких спеціалістів широкого профілю, стануть затребуваними і для інших музеїв та установ.

Підтримання збереженості загальної музейної колекції потребує значних коштів (від архітектурних пам'яток, які вимагають левову частку витрат, і аж до маленьких намистин). В умовах економічної скрути та неповного фінансування потрібно правильно і доцільно розподіляти вже наявні ресурси, виокремлювати першочергові і нагальні напрями, дотримуватись планомірного виконання наміченої, так званої покрокової стратегії придбання та встановлення необхідного обладнання. Можна передбачити (у відсотках) певну кількість коштів, які будуть задіяні тільки для потреб того чи іншого відділу (в цьому разі для фондів), і чітко дотримуватись цього графіка. Поетапне попо-

внення й оновлення обладнання не буде лягати важким тягарем на музейний бюджет, а музейний персонал буде впевнений, що через певний час ця проблема буде вирішена, і відповідно до цього плануватиме свою роботу. При надходженні додаткових ресурсів (держбюджетні й альтернативні джерела, субсидії суспільних фондів, приватних фірм, меценатів, спонсорів тощо) менеджмент музею зможе оперативніше закривати наявні прогалини або модернізувати, за можливості, stare обладнання.

Виділяти певний відсоток власне музейних коштів (а також різноманітних позапланових надходжень) на збереження наявних колекцій украї необхідно: не зберігши їх, не буде що демонструвати наступним поколінням. Автентичні речі будуть просто замінюватись муляжами або значно пізнішими зразками чи їх копіями. Тому нехай невеликий, але плано-мірний і економічно обґрунтований поступ рано чи пізно принесе потрібні результати.

Адміністрація музею приділяє велику увагу сьогоденним нагальним проблемам з оптимізації зберігання пам'яток: виділяються кошти на поточну реставрацію як предметів фондової колекції, так і експонатів (у тому числі архітектурних), а також на закупку чохла, футлярів, коробок для прикрас, головних уборів, взуття тощо.

Та на невизначений поки що термін відсувається головне питання – створення фондосховища власне на території музею. Звичайно, можна збудувати замість «ангара» нове приміщення, але, як видається, це не вирішить наявних проблем, а тільки відтермінує їх. Та й чи доцільне таке розпорошення фінансів і ресурсів? Свого часу вже були певні плани, проекти, розробки, які так і не втілилися в життя. З роками змінилася ситуація, з'явилися прогресивні технології, сучасніше обладнання, і все це необхідно враховувати.

Окреме приміщення – це не в буквальному розумінні «окрема будівля». З метою економії коштів та музейної земельної ділянки можна передбачити будівництво цілісного комплексу – адміністративно-наукового корпусу і фондосховища з капітальною, розмежовуючою від інших приміщень стіною для можливості встановлення обов'язкових сейсмотатчиків. Залежно від того, в якому місці буде розташована будівля, можна вирішити питання місцезнаходження й інших структурних підрозділів. Наприклад:

1) науковий комплекс може включати розміщення наукової частини, фондосховища, бібліотеки, архіву, реставраційних майстерень;

2) науково-адміністративний комплекс – до вищеперерахованих складових додаються адміністрація, відділ кадрів, бухгалтерія;

3) науково-адміністративно-господарський комплекс – додаються господарські підрозділи. У підвальних / цокольних приміщеннях можливе облаштування гаража, пожежного боксу, майстерень, допоміжних служб тощо.

Фактична розмежованість різних блоків у комплексі капітальними стінами в сучасному будівництві дозволяє зводити таку будівлю поетапно, вводячи в експлуатацію окремі корпуси, що значно полегшує фінансування такого великого об'єкта.

Наявність нового сучасного приміщення дасть змогу вирішити не тільки проблеми зберігання, опрацювання та реставрації музейних пам'яток. Продумане планування будівлі (із задіянням також підвальних / цокольних піддахових приміщень) та оптимальна внутрішня система сполучення розширить можливості для проведення різноманітних заходів: курсів з підвищення кваліфікації, лекцій, конференцій, форумів, зборів і т. д.; влаштування як тимчасових, так і постійно діючих виставок, вузькокорпоративних / святкових та інших акцій / дійств (при неможливості їх проведення під відкритим небом через несприятливу погоду) тощо. Таким чином, вкладені кошти з часом почнуть приносити і дохід, бо в ринкових умовах музей може (і повинен) заробляти кошти, а не надіятись тільки на державне фінансування чи дотації.

Для фондосховища (згідно з вимогами інструкцій) необхідно спланувати окремий вхід з пологими пандусами для завезення / вивезення музейних предметів та обладнання, а також підйомники (ліфти). Ручні й акумуляторні вантажні міні-перевізні платформи для великогабаритних предметів, системи контролю температурно-вологого режиму, охорони, протипожежної безпеки, технічне забезпечення та сучасне обладнання – це вимога часу, реальна необхідність, за якої можлива дієва, компетентна і плідна робота музейного персоналу.

Сучасні технології та Інтернет значно збільшують і полегшують вивчення, систематизацію та наукове опрацювання наявних колекцій реєстрацію знахідок у «полі», які набули статусу предметів музейного значення; надають можливість оперативного (майже миттєвого) ознайомлення зі здобутками інших профільних установ; допомагають вести аудіодіалог з фахівцями не тільки в Україні, а й поза її межами, отримувати прями

відеозв'язок з іншими культурно-освітніми закладами чи окремими спеціалістами-консультантами, а також сповна насолодитися відчуттям віртуальної присутності на віддалених у просторі (куди зазвичай не було б змоги і можливості потрапити) різноманітних виставках, форумах і конференціях, що присвячені певній тематиці.

Ознайомлюючись із формами та методами подолання проблем з пошуку, збору, вивчення, збереження, реставрації і консервації інших закладах, можна виокремити один аспект: частина музейних працівників, які починали свою роботу в період «розвинутого соціалізму» дуже важко, а іноді й болісно, сприймають (навіть найменші) нововведення. Усвідомлення того, що формула «час – це гроші» – не тільки для «капіталістів», а й наша реальність; що не цікавлячись технологічними можливостями і новинками, не здійснюючи активний пошук їх, не впроваджуючи все це у повсякденне музейне жит-

тя, не крокуючи в ногу з часом, не змінюючи десятиліттями усталений порядок, нічого не продукуючи, нічого й не отримаєш – це той шлях, який в першу чергу необхідно здолати в самому собі.

Прагнучи до більшої економічної незалежності й ефективності, необхідно завоювати нове поле діяльності (та відвойовувати старе), займати певну нішу на ринку послуг та мати свою цільову аудиторію. А для цього необхідно налагодити роботу менеджменту, маркетингу, зв'язків з громадськістю (РК) та привести музейні предмети, а також архітектурні об'єкти, до конкурентноздатного стану.

Збереженість музейної колекції загалом і фондової зокрема – це основа стабільної і плідної роботи музею в майбутньому, запорука неперервності народних вікових традицій, їх збереження та популяризації.

Зберігаючи предмети нашої історії, зберігаємо майбутнє нашого народу й нашої країни.